

kot nasproti nemški vladi - a da v resnici za tak namen nista imela posluha ne papež ne Hitler. Seveda pa je bilo vprašanje veliko širšega pomena in je vatikanska diplomacija o njem gotovo kar naprej razmišljala. V tem pogledu je pomemben Grahamov podatek, kako je nuncij Orsenigo februarja 1945 reagiral na svarilo nemškega zunanjega ministra Ribbentropa, da bi se Nemčija mogla, raje kot za kapitulacijo, odločiti za komunizem. Orsenigo je - pač v okviru trajnejšega preudarka vatikanske diplomacije - brez zadržkov (frankly for once) odgovoril, da ni nobene možnosti za sporazum Nemčije z zahodom brez spremembe osebja (change in personnel) v Berlinu! (174) Šlo bi seveda za sporazum, ki bi združil Anglijo in Ameriko z Nemčijo v vojni proti Sovjetski zvezi. Logika Orsenigovega odgovora vodi k sklepu, da bi imela misel o protisovjetski podlagi za tak posebni mir Nemčije z zahodom drugačno težo v razmisleku Vatikana, če bi se v Berlinu dosegla "sprememba osebja" kako drugače, npr. če bi bila generalska zarota 20. julija 1944 uspešna.

Zadnje poglavje je drugačnega, bolj osebno spominskega značaja. Zanimivo je posebno za Slovence. Govori o pojavu "katoliških komunistov" v Italiji med vojno in po njej, o "primeru Franco Rodano", o človeku, ki bi se leta 1973 skoraj vtisnil v evropsko zgodovino kot avtor ideje o "zgodovinskem kompromisu" levice in demokrščanov v Italiji. V svojih začetkih je bil pojav nedvomno podoben krščanskemu socializmu na Slovenskem. Graham vidi v njem le pomoč komunizmu v Italiji in se veseli, da so ti ljudje zgrešili "znamenja časov" in da jih je navsezadnje "hod zgodovine obšel". Prav očitno različnost od razmer na Slovenskem pa najdemo v Grahamovem spominjanju, kako je papež 13. junija 1943 v svojem javnem nastopu pred množico katoliških delavcev previdno molčal o vprašanju katoliških komunistov, da ne bi kompromitiral številnih takih ljudi, ki so bili ujeti kot aktivisti italijanskega protifašističnega odpora in v rokah rimske policije!

Z izbiro sklepne teme Graham pokaže, da ga miselno in čustveno res manj zaposluje nacizem oz. fašizem v zgodovini, kakor pa komunizem in da mu je enostranski naslov knjige zato smotrni. Do komunizma kot človeškega pojava in v zgodovini na neki način celo za krščanstvo pozitivno pomembnega dogajanja, je njegova knjiga, napisana za današnji čas, ko zgodovinarska distanca ni več neznatna, le še bolj vzvišeno in dokončno bojevita. Tudi za nazaj. "Triumfalizem?" se ob tem za hip vznemirjen končno vpraša sam avtor. A pomislek vesti takoj potolaži: "Glavna cesta zgodovine je posejana z razbitinami nekoč vsegamogočnih sovražnikov Cerkve." Sklepni stavek knjige je vsekakor tudi njena nazorska in politična poslanica.

Janko Pleterški

Nevenka Troha: Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama. Založba Modrijan, Ljubljana 1999, 327 strani, ilustr.

Pred nami je izredno zanimiva knjiga. Sodelavka Inštituta za novejšo zgodovino Nevenka Troha je izdala obsežno delo, ki je bilo v osnovi njena doktorska teza, o novih vidikih tržaškega vprašanja ob koncu 2. svetovne vojne in takoj po njej. Ob skoraj tristo strani besedila (7-299), 8 strani izvlečka v italijanskem jeziku, ki ga je

pripravil tržaški prevajalec Slovenec Pavel Kodrič ter poglavje Viri in literatura (308-328), kjer so natančno navedeni viri in literatura, časopisje, kratice, pojasnila, kazalo osebnih imen.

Če so bile gornje vrstice namenjene osebni izkaznici knjige, naj bodo naslednje namenjene spremni besedi avtorice ki pravi: " Ko sem sredi osemdesetih let po več kot desetletnem delu v Revirskem muzeju v Trbovljah iskala priložnost, da (...) odidem v prestolnico, me je pritegnila ponudba takratnega Zgodovinskega arhiva Centralnega komiteja ZKS. Tam so namreč iskali zgodovinarja z znanjem italijanščine za ureditev gradiva političnih organizacij, ki so delovale v conah A in B Julijske krajine in nato na Svobodnem tržaškem ozemlju, gradiva, ki je bilo dotlej nedostopno. Tako sem iz muzeja prišla v arhiv, kjer sem ob arhivskem delu začela tudi raziskovati to problematiko. Knjiga, ki je pred vami in obravnava problematiko cone A Julijske krajine (1945-1947), je (poleg; drugih objav) rezultat več kot desetletnega raziskovanja."

Lahko rečemo, da se je delo, raziskovanje, urejanje in prebiranje še kako obrestovalo, če pomislimo, da je vse to privedlo do dobrih rezultatov. Ta knjiga se postavlja ob bok njeni prejšnji študiji *Politika slovensko-italijanskega bratstva*, ki je izšla leta 1998 kot izdaja Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani. Če povemo še, da je Nevenka Troha ob tem raziskovalnem in študijskem naporu tudi magistrirala in doktorirala, zaokrožimo krog z ugotovitvijo, da resno in dosledno delo privede do dobrih rezultatov, do celovitega prikaza obravnavane tematike. Sprehod skozi vsebino knjige nam takoj nakaže izredno pestrost in obenem zapletenost obravnavanih sklopov vprašanj: Osvoboditev in jugoslovanska uprava Julijske krajine, Odnosi med zavezniško vojaško upravo in projugoslovanskimi organizacijami, Odnosi med projugoslovanskim in proitalijanskim blokom, Slovenci v coni A Julijske krajine, Italijani v coni A Julijske krajine, Narodnoosvobodilni odbor za Julijsko krajino, Proitalijanske politične stranke in organizacije, Istrski preseljenci v coni A Julijske krajine, Italijanske oborožene ilegalne in pollegalne skupine, Projugoslovanske oborožene ilegalne skupine.

Izredno poveden je naslov: Komu Trst. Večkrat se pri zgodovinskih publikacijah ne zavedamo pomena naslova, ki mora biti kratek in poveden. S podnaslovom si nato pomagamo, da še bolj točno zaokrožimo vsebino knjige. Nevenka Troha je torej z naslovom zadela v polno, saj se ob izteku knjige prav dobro ve, komu bo Trst pripadal, kdo ga bo izgubil in kdo ga bo pridobil oz. ohranil.

Seveda je naslov tako poveden, da bi lahko služil celo za klobuk vsaj petdesetletne obravnave zgodovine Trsta in Slovencev od začetka stoletja tja do leta 1954. Trohova ga je uporabila za enega izmed najbolj ključnih in razburljivih momentov v tržaški zgodovini. Vsekakor se je Trst v tem stoletju močno spremenil. Če govorimo o Trstu ob koncu tega stoletja, je to nekaj popolnoma drugega od Trsta v obdobju 1945-54, prav tako od Trsta v času fašističnega režima in še bolj od tistega na začetku stoletja v času avstroogrske monarhije. V vseh teh desetletjih so se spremenila razmerja med narodi in med državami. V začetku stoletja so bili Slovenci v Trstu v močnem porastu, zdelo se je, da bodo v nekaj letih dohiteli italijansko govoreče someščane in se postavili na popolnoma enakopravno raven na narodnem, političnem, gospodarskem in kulturnem polju. Padec monarhije, prihod kraljevine Italije in nato vzpostavitev fašističnega režima so imeli za posledico genocidno politiko uničenja drugače govorečega. Italijanski fašisti so

uporabljali izraz *bonifica etnica*", torej desetletja pred danes uveljavljenim etničnim čiščenjem na balkanskem polotoku. In vse to smo Slovenci v Trstu in na Primorskem občutili prav na svoji koži. Prastrah pred slovensko oz. slovansko nevarnostjo je imel resnično velike oči. Ko je bilo najbolj temno in brezizgledno, je prišlo do upora in nato do boja. Osvobodilna fronta je bila splošno sprejeta in uspešna, ker je vsakemu znala ponuditi vsebino, ki ga je prepričala. Ne smemo mimo dejstva, da je bila OF del zmagovite koalicije proti nacifašizmu: Italija in ostali na drugi strani pa so bili med poraženci. Slovenci smo bili torej v maju 1945 na pravi strani, na strani zmagovalcev, marsikaj se je takrat zazdelo mogoče in uresničljivo. Zgodovinsko kolo se je obrnilo drugače od upravičenih pričakovanj in teženj. V tako jabolko je ugriznila Nevenka Troha. Lotila se je celovitega pogleda na zgodovino prvega povojnega obdobja v Trstu in na Primorskem. Pred tem celovitim pisanjem se je slovenska zgodovinarica v teh devetdesetih letih našega stoletja že spoprijela z nekaterimi najbolj kočljivimi in travmatičnimi temami: prihod jugoslovanske vojske v Trst, internacije, poboji, fojbe, istrski eksodus, etnični in ideološko obarvani spopadi itd. Najbolj celostno pa se je v tematiko zagrizla prav s knjigo *Komu Trst*. Trohova je opazovala in raziskovala oba naroda z vidika slovenskih in italijanskih virov. Prav pomanjkanje te sposobnosti, ki je v našem tržaškem primeru največkrat odvisna od poznavanja jezika oz. jezikov, je pogost vzrok za necelovito osvetlitev tržaške zgodovine obravnavanega obdobja.

Fojbe, eksodus, prihod jugoslovanske vojske v Trst, Gorico in Tržič (Monfalcone) so vso povojno dobo predmet političnih vprašanj in zgodovinskih obravnav. S tem se je bolj ukvarjal italijanski del, saj je to doživel predvsem kot globoko travmo. Vendar je bila travma prisotna tudi pri Slovencih. Kot primer lahko navedem dejstvo, da smo bili tržaški Slovenci sposobni komaj leta 1995 napisati in izdati knjigo o Narodnem domu v Trstu, saj se nam je nasilno dejanje požiga dne 13. julija 1920, nedvomno globoko zasidrilo v dušo in srce. Na drugi strani pa očitno še nismo povsem preboleli obdobja 1945-1947 oziroma 1945-1954, saj še nimamo sami pravega pogleda. To je sedaj strokovno, z vnemo, s potrebno poglobljeno analizo, pošteno raziskala in opisala Nevenka Troha. Dodala je dimenzijo obeh narodov, obeh taborov, saj je upoštevala razpoložljive vire in napisano literaturo v obeh jezikih. Gre za vsekakor večplastno tematiko, ki vsebuje razlike znotraj prisotnih narodov, znotraj prisotnih političnih organizacij, znotraj skupin. Vse skupaj pa je slonelo bolj na spopadu kot na dialektiki. Prevladovali so oblastniški vidiki, mednarodne razsežnosti, ideološka razhajanja in spopadi, veliki politični interesi. V takem mozaiku se ni bilo lahko znajti, Nevenki Troha gre zasluga, da je znala celostno zajeti tako ktežavno in razčlenjeno obdobje.

Sami domači tržaški slovenski raziskovalci in pisci so se lotili omenjenega povojnega obdobja s sektorskimi izseki: tako imamo publikacije o mednarodnih, nacionalnih vidikih, o problemu razmejitve, o šolstvu, o političnih strankah, o kulturi, o medijih ipd. Celovito se je tega lotila Trohova in zato ji moramo biti hvaležni. Na drugi strani pa so italijanski domači tržaški pisci po svoji poti raziskovali preteklost. Lahko rečemo, da so se tega lotili bolj sistematično od nas vseh izrabljenih in neizrabljenih tem. Seveda je bila pri njih prisotna težnja, da raziščejo z njihovega vidika najbolj kočljiva vprašanja: fojbe, jugoslovanska vojska

v Trstu oz. okupacija, begunci iz Istre itd. Vse je bilo tudi prevečkrat pogojeno in obremenjeno s pristranskim pisanjem in ideloškim pristopom. Nekateri rezultati so nedvomno spodbudni in dober korak naprej v poznavanju (v bistvu) skupne preteklosti. Obenem so objave opozorile na izredno kompleksnost vprašanja in zapletenost pisanja tega obdobja. Sami Slovenci nismo znali izkoristiti priložnosti in raziskati in pisati tudi o najbolj občutljivih vprašanjih (na pr.: fojbe, internacije, poboji). Tako bi lahko vsaj delno omilili posledice, ko smo to polje popolnoma prepustili drugemu. Sedaj, ko to Nevenka Troha zapolnjuje na zavidljivi ravni, bi morali pomisliti na italijansko izdajo knjige. Tako bi lahko italijanskemu zgodovinarju nudili nove podatke in drugačne poglede na preteklost, saj so jim določene teme neznane zaradi nepoznavanja virov v drugem jeziku (slovenščina, hrvaščina); obenem bi se soočili s pogledi sodobnega slovenskega zgodovinarja o Trstu v letih 1945-1947.

O tem in o drugih vidikih je tekla beseda na tržaški predstavitvi v Trstu 26. maja 1999 v Trubarjevi čitalnici Narodne in študijske knjižnice. O vsem tem je treba jasno spregovoriti na podlagi trdnih virov, ki jih je znala Nevenka Troha obelodaniti z raziskavo v še (do takrat) nedostopnih arhivih. Primerjava virov iz obeh držav ter poznejša analiza sta privedli do zanimivih in trdnih rezultatov, ki nam odpirajo dodatne poglede in nam omogočajo bolj sproščeno razpravo, ki je bila v Trstu vedno tudi zelo emotivno obarvana in pogojena. To vem tudi iz izkušnje iz domačega družinskega okolja. Ne morem se popolnoma strinjati z ugotovitvijo zgodovinarke Marte Verginella (glej Primorski dnevnik 22. 9. 1999), da je treba pridobiti potrebno razdaljo pri opazovanju takratnih zgodovinskih akterjev ne glede na njihovo nacionalno ali ideološko pripadnost. Mislim, da mora zgodovinski prikaz sloneti na trdnih virih, na dobri literaturi in preverjenih pričevanjih, saj ne more biti zgodovina aseptična, kirurški poseg; ne more se vsega obravnavati od daleč z distanco. Naj le zgodovina sloni na trdnih dejstvih in dokazih, malo srca in duše pa vsekakor ni odveč. Potrebna objektivnost in zaželena distanca ne odražata vedno verodostojnosti.

Iz celotnega besedila in iz celotne tematike se vedno znova kaže ugotovitev, da je bilo celotno vprašanje Trsta takrat izredno zapleteno. Na drugi strani pa se nakazuje prepletenost: mednarodna dimenzija, politika velesil, krajevna politika, utrip organizacij in političnih strank, ideologija, protikomunizem, gospodarska vprašanja, izseljevanje in priseljevanje in še marsikaj drugega bi lahko dodali. In prav zato je avtorica mnogokrat prinašala stališča in citate takratnih akterjev, saj še ta niso bila enostavna, kaj šele odgovori nanje. Vse skupaj zaokrožiti z analizo ter dati ustrezno razlago je pa izredno zapletena naloga, ki jo lahko opravi zgodovinar, ki se je resnično poglobil v obravnavano obdobje. In prav to je uspela Nevenka Troha. Tako je odlika njene knjige prav celovit prikaz dobe in dogajanj v njej. Dobili smo dobro poznavalko primorske zgodovine in Trsta posebej. Znala nam je prikazati dobo, osebnosti, stranke, tabore, organizacije. Dobimo vpogled v projugoslovanski tabor, v proitalijanski, na slovenski katoliški tabor, na razlike in spreminjanja znotraj njih. Zanimiva sta poglavji o slovenski duhovščini, o oboroženih skupinah. Izlušči se prepričanje, da je bilo dogajanje večplastno, malokrat monolitno in premočrtno. Tako smo dobili vse skupaj v eni publikaciji. V prejšnjih letih so izšle številne publikacije, ki pa so se največkrat oprijemale le sektorsko omenjene dobe. Tako iz študij in knjige Nevenke Troha prihaja na dan

spoznanje, da je leta 1945 večji del italijanskega Trsta zagovarjal priključitev k Jugoslaviji. Od tega je ostala parola o sedmi federativni republiki v sklopu Jugoslavije. Torej navdušenje in sovražnost znotraj večinskega italijanskega naroda. Na eni strani naklonjenost, na drugi strani odpor do vsega, kar je slovenskega in slovanskega: jugoslovanske čete so oskrunile sveto italijansko zemljo. Zato enačenje Slovencev s komunizmom: slavocomunisti. Po drugi strani pa lahko rečemo, da se Slovenci niso znali izkazati, ko so bili na oblasti, niso znali najti skupnega jezika z Italijani. Tako je na eni strani vseeno prevladoval "prastrah" pred Slovenci in Slovani, na drugi strani pri Slovencih pa prepričanje, da so boljši od Italijanov, čeprav so se le-ti čutili vzvišeni nad Slovenci in Slovani.

Dodatno so zanimivi izseki iz italijanskega nacionalističnega tabora, iz tabora primorskih politikov (narodnjakov in katoliških izobražencev), ki so prepričano podpirali protifašistični in osvobodilni boj, nasprotovali pa sodelovanju OF z italijanskimi levičarskimi in delavskimi krogi. Pri vprašanju izseljevanja so pravilni zaključki, da emigracija ni bila sad samo političnih dogajanj, temveč tudi ekonomskih. Še in še bi dobili utrinkov, ki so se iskrili v tisti dobi pod vplivom političnih, nacionalnih in ideoloških interesov.

Za zaključek lahko še enkrat potrdim, da je knjiga Nevenke Troha celovit prikaz prve povojne dobe v Trstu in na Primorskem. Pridružujem se tudi mnenju, ki ga je zapisal Aleš Gabrič v Prispevkih za novejšo zgodovino da je "avtorica naša najboljša poznavalka specifičnosti primorskega razvoja v omenjenem času". Še toliko bolj ta ocena velja po objavi ocenjevane knjige. Pričakujemo da bo v kratkem izdala novo knjigo, ki bo še bolj dopolnila sliko primorske in slovenske zgodovine ter obenem prispevala k boljšemu poznavanju (skupne) zgodovine na tem mejnem območju, ki ga je tako močno zaznamovalo stoletje, ki se izteka. Vse skupaj pa naj teži k temu, da se slovenski, italijanski in hrvaški zgodovinarji še bolj povežejo in čim bolje opišejo v bistvu del svoje lastne preteklosti, ki je obenem skupna.

Milan Pahor

Vostočnaja Evropa v dokumentah rossijskih arhivov 1944-1953 gg. Sibirskij hronograf, Moskva-Novosibirsk, Tom I, 1944-1948 gg., 1997, 986 str.; Tom II, 1949-1953 gg., 1998, 1005 strani

---

Pri preučevanju zgodovine konca druge svetovne vojne in leta po njej s(m)o se morali zgodovinarji pri vprašanjih mednarodne politike bolj ali manj opirati na zahodne arhivske vire, kajti dokumenti vzhodne velesile Sovjetske zveze so bili do pred kratkim po večini nedostopni. Toda v zadnjem desetletju smo lahko tudi v ruski historiografiji brali vrsto izvornih znanstvenih člankov, pri katerih je bilo zabeleženo, da so nastali na temelju primarnih arhivskih virov.

Odpiranje ruskih arhivov (po besedah ruskih kolegov gre sedaj pot že spet v nasprotno smer) se odraža tudi v novih zbirkah arhivskih virov. Pri dveh obsežnih publikacijah, ki sta izšli v zadnjih dveh letih, so združili moči Institut slavjanovedenija i balkanistiki, Rossijskij centr hranenija i izučenija dokumentov po novejšji istoriji in Gosudarstvennij arhiv Rossijskoj Federaciji. Na skupno približno